

Анотація

Шкарупа К. В. Історія розвитку та проблеми становлення пенітенціарної служби. – Стаття.

У статті описано історичний розвиток пенітенціарної системи через призму детермінантів умов, що сприяли удосконаленню системи в'язниць. На прикладі США проаналізовано основні проблеми, які виникають під час функціонування пенітенціарної системи.

Ключові слова: пенітенціарна система, пенсильванська, оборнська система, борстальська в'язниця, реформаторії.

Аннотация

Шкарупа К. В. История развития и проблемы становления пенитенциарной службы. – Статья.

В статье описано историческое развитие пенитенциарной системы через призму детерминантов условий, способствовавших совершенствованию системы тюрем. На примере США проанализированы основные проблемы, возникающие при функционировании пенитенциарной системы.

Ключевые слова: пенитенциарная система, пенсильванская, оборнская система, борстальская тюрьма, реформатории.

Summary

Shkarupa K. V. History and problems of formation of the prison service. – Article.

The article describes the historical development of the penitentiary system in the light of the determinants of conditions that contributed to the improvement of the system of prisons. For example, US analyzes the main problems that arise in the operation of the prison system.

Key words: penitentiary system, pennsylvania, obornska system, borstalskoy prison, reformers.

УДК 340.12:124.5

М. В. Серебро

ЦІННОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ АКСІОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Сучасна епоха, названа постмодерном, характеризується посиленням значення аксіологічного фактору не тільки у сфері філософського пізнання світу, але й наукового також. Найяскравіше така тенденція прослідковується в симбіотичному поєднанні філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції, що виводить нас на якісно новий рівень сутнісного осягнення права та держави. Продуктом такої взаємодії є народження відносно нових напрямів досліджень, одним із яких постає юридична аксіологія, яка, будучи насамперед частиною науки про цінності, займається виявленням ціннісного змісту явищ юридичної природи. Проблемним тут виявляється, по-перше, уже класичне для аксіології питання визначення категорії «цінність», а по-друге, окреслення самих меж юридичної аксіології, тобто виявлення саме суто юридичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аксіологічна проблематика юридичного профілю знайшла своє відображення в працях М.М. Алексєєва, О.О. Бандури, К.В. Горобця, В.М. Жукова, Ю.П. Лободи, Л.С. Мамута, М.М. Марченко, О.С. Мельничук, Н. Неновскі, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, А.О. Фальковського та інших. Більшість дослідників звертала свою увагу насамперед на проблеми ціннісного виміру права, звужуючи при цьому межі юридичної

аксіології, залишаючи поза увагою ціннісний вимір держави, а також не виділяючи чіткої грані між суто юридичними цінностями та, наприклад, етичними.

Отже, метою дослідження є аналіз визначень ключової для аксіології категорії «цінності» та виділення сфери саме юридичних цінностей, які являють собою предмет юридичної аксіології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінності займають дуже важливе місце в житті людини, саме вони характеризують власне людський спосіб життя та виступають орієнтирами її діяльності. Ще із часів неолітичної революції почався процес примітивної диференціації людської діяльності, який продовжується й до сьогодні, що є причиною все більшого ускладнення суспільних відносин. Кожна сфера такого буття постає відносно відособленою системою цінностей, яка за своєю сутністю й виступає якісним критерієм її відділення від інших. Прагнення до порядку та стабільності стало причиною виокремлення системи відносин, пов'язаних з організацією та регуляцією суспільного життя, яка еволюціонувала потім в окрему пов'язану саме із цим сферу знання та практики – юридичну. Почався процес пошуку її ціннісних центрів, якими стали держава та право.

Звернення до аксіологічної проблематики в рамках уже сучасної юридичної науки стало наслідком активної втрати правом та державою свого авторитету та пов'язані, на нашу думку, з їх апологізацією. У свою чергу, така необхідність вилася у формування окремого напрямку – юридичної аксіології, відповідно, зі своїми, суто юридичними цінностями.

При цьому визнання юридичних цінностей як особливого виду цінностей так само правомірно, як і визнання цінностей етичних, естетичних, наукових, релігійних, політичних, духовних тощо. Класифікаційним критерієм тут виступає саме сфера людської діяльності, яка завжди породжує свої предметні та суб'єктні цінності, така класифікація не належить до числа фундаментальних, але часте, іноді навіть мимовільне її використання говорить про її непряме визнання [13, с. 308].

Не дивлячись на специфічність цінностей різних сфер, варто зазначити, що всі вони є цінностями, а тому мають спільність та пов'язані між собою самою цією категорією. Проте в рамках загальної аксіології (з давньогрецької *axios* – цінний, *logos* – вчення) як частини соціальної філософії не склалося єдиної думки з приводу цього питання.

Феномен цінності являє собою складне та багатогранне утворення. Специфіка цінностей, їх дуалістична природа й суперечлива сутність є предметом теоретичних спорів та роздумів філософів протягом усієї історії розвитку цієї проблематики. Так, одні науковці стверджують незалежність цінностей від людини та її потреб, тобто наполягають на об'єктивності цінностей, інші – трактують цінності як похідні від цих же інтересів та потреб самої людини та відстоюють суб'єктивістську позицію щодо питання природи цінностей. Різноманітність аксіологічних учень тільки підтверджує складність та неоднозначність у вирішенні проблеми генези цінності та пошуку істини в цьому питанні. Спочатку акцентуємо увагу на загальнофілософському дискурсі розвитку цього питання для аргументованого її перенесення в юридичну площину.

У найширшому своєму баченні проблематику цінностей пов'язують із роботами античних філософів та їх ученнями про благо, але традиційно розробку теоретичних підвалин аксіології асоціюють саме з ім'ям І. Канта. За словами М.В. Попова, який досліджував вклад І. Канта в розвиток аксіології, саме він уперше узагальнив увесь наявний досвід практичних та теоретичних пошуків своїх попередників щодо повсякденного та псевдотеоретичного тлумачення проблеми цінностей, аргументовано показав зв'язок феномена цінностей із потребами та можливостями розвитку загальної культури людства, з її найважливішими сферами та напрямками освоєння природного та соціального довкілля людини та цілком доречно пов'язав функціонування цінностей у соціальному бутті з мораллю, з етичною складовою практичної діяльності людини, що розкриває їхній по суті антропологічний характер, гуманістичне покликання та загальнокультурологічне призначення [10, с. 15]. Однак усе ж вбачається, що саме поворотним моментом у розвитку вчення про цінності стала першість І. Канта в розмежуванні суцього та належного, реальності та ідеалу, буття та блага.

Формування теорії цінностей уже в окремий напрям соціальної філософії почалося в другій половині XIX століття та пов'язане з іменами представників так званої Баденської школи: В. Віндельбанда, Р. Лотце, Г. Югена, Г. Ріккєрта. Вони пішли далі І. Канта та розвивали уявлення про нормативно-регулятивну значимість цінностей та цілепокладання у сфері не тільки моральності, але також й науки, мистецтва та культури в цілому. Світ цінностей для них – це світ належного, а значить всі повинні прагнути до реалізації останніх, уся культура чи культурне життя людства загалом можливе завдяки цінностям. В ідеях Баденської школи знайшли продовження кантівські ідеї про трансцендентальний характер цінностей: блага та оцінки не є сутністю цінностей, вони становлять собою з'єднання цінностей із дійсністю [12, с. 30].

Інший підхід до проблеми цінностей є характерним для об'єктивно-ідеалістичної філософії (від Платона до Г.В.Ф. Гегеля та їх сучасних послідовників Ф.Г. Бредлі, Р.Д. Колінгвуда, Дж. Мак-Тагартта та інших), відповідно до якої буття є благо, тобто цінність. При цьому мається на увазі не емпірична реальність, а істинне буття – об'єктивний розум, ідея, смисл буття в їх ціннісній значимості. Таку філософську систему визначає змістовний взаємозв'язок, аналіз форм пізнання, оцінки та цінності [14, с. 53].

І лише на початку XX століття для позначення теорії цінностей французький філософ П. Лапі ввів уже сучасний термін «аксіологія». Як наголошує Г.П. Вижецова, «із цього часу вже не залишається скільки-небудь серйозної філософії, яка не позначила б свого відношення до цінностей, їх специфіки та ролі в житті людини» [3, с. 86].

Дійсно, у подальшому аксіологічну проблематику активно розглядали представники різних філософських течій: феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, синергетики та інші. Кожний із них формував своє бачення, яке визначало сутнісні характеристики цієї категорії. Дискусійних питань тут виявилось досить багато, але в результаті еволюції аксіологічної теорії можна виділити три основні підходи до проблематики розуміння цінності: цінності – це вищі суспільні ідеали; це вираження корисності та значимості; це значимість та ідеал одночасно.

Кожна зі згаданих концепцій цінності має у своїй основі доволі серйозну аргументацію, але крайнощі суб'єктивістського або об'єктивістського їх розуміння створюють доволі багато протиріч. Як виявилось, ще І. Кант, будучи у витоків цієї проблематики, розумів, що не можна змішувати цінність із тим предметом, об'єктом, який є цінністю, він вказує на можливість об'єктивності ціннісного судження без визнання об'єктивності самих ціннісних якостей.

Саме в такому ключі найбільш актуальним вбачається феноменологічне трактування, яке сформував М. Шелер та Н. Гартман, беручи за основу загальне вчення феноменології Е. Гуссерля. Формулюючи поняття цінності, М. Шелер розвиває ідею Е. Гуссерля про інтенціональність предметів – розуміння їх як того, на що спрямована свідомість суб'єкта. Так, існування цінностей зовсім не залежить від того, відчуваємо ми їх чи ні. Характерною рисою цінностей є їх трансцендентальність – автономність щодо історичного простору та часу. В.К. Шохін відмічає, що М. Шелер подібно Г. Ріккертю, переважно утримувався від дефініції цінностей, відчуваючи їх «граничність», а отже, «неописуваність». Саме тому визначення цінності лише приблизне: цінності – це певні матеріальні (як протилежність формальним) апіорні якості, які людина виявляє в речах та благах, і які утворюють особливе царство трансцендентних надемпіричних сутностей. Цінності володіють властивістю апіорності, оскільки вказують людині норми повинності та оцінок [16, с. 46].

Таке феноменологічне трактування має сильні сторони. Так, К.В. Горобця, який займався аксіологічними дослідженнями права, зазначає: «У контексті феноменологічного підходу цінності можуть суб'єктивуватися, якщо суб'єктивована сама свідомість, але в той же час він дозволяє розглядати цінності як дещо об'єктивно-духовне при врахуванні інтерсуб'єктивності трансцендентальної свідомості». Розвиток феноменологічної інтерпретації цінностей дозволив розкрити інтерсуб'єктну природу цінностей, виявивши, з одного боку, що структура ціннісної свідомості є однотипною у всіх людей, а з іншого – що структура ціннісно-оціночного відношення може бути глибоко індивідуальною [3, с. 12]. Вважаємо, що саме феноменологічне трактування є найбільш раціональним та обґрунтованим і дозволяє поєднати крайнощі суб'єктивістського та об'єктивістського розуміння цінностей.

Під час аналізу цієї проблематики не можемо також не позначити своє ставлення до розкриття цінностей через потреби людини чи різних соціальних груп. Так, досить широко, наприклад, трактує це поняття Н. Неновскі: «Цінностями називають усе, що викликає до себе позитивне ставлення, розглядається як благо, добро, користь, належне. Вони являють собою цілі, до яких прагнуть люди та пов'язані із задоволенням їх потреб» [9, с. 25]. Такий погляд є дуже близьким до утилітарного підходу в західній філософії, його представник Е. Дюркгейм вважав цінністю взагалі все, що служить реалізації потреб та інтересів [6, с. 292].

Не можна не згадати тут П.М. Рабіновича, який під час дослідження цінності права дає таке визначення: «Загальносоціологічне поняття «соціальна цінність» характеризує ті явища об'єктивної дійсності (як матеріальні, так й ідеальні) або їх властивості, які спроможні задовольняти певні потреби суб'єкта,

необхідні, корисні для його існування та розвитку» [11, с. 8]. Цінність права, у свою чергу, він коротко визначав як позитивну значимість (роль у задоволенні потреб суб'єктів) і визнавав можливим визначати також терміном «корисність права» [11, с. 10].

Досить обґрунтовано відділяє цінності від потреб Д.А. Леонтьєв, стверджуючи, що потреби випливають з індивідуального відношення до світу, а цінності – з колективного досвіду соціальної спільності, потреби постійно змінюються; цінності характеризуються відносною статичністю, потреби локалізовані, так би мовити, усередині, а цінності – ззовні, потреби – «штовхають», а цінності – «притягують», потреби пов'язані з об'єктивними умовами життя, а цінності – з ідеалами (моделями належного) [7, с. 43].

Також акцентуємо увагу на тому, що поняття «цінність» варто відрізнити й від поняття «значимість», вони співвідносяться, але не тотожні. Значимість характеризує ступінь інтенсивності, напруженості ціннісного відношення, значимість може мати характер не тільки цінності, але й антицінності, тобто шкоди [5, с. 388].

Акцентувавши увагу на складності в розумінні цінностей та розмежування їх із суміжними поняттями, перейдемо до аналізу саме юридичних цінностей. Розвиток аксіологічної проблематики в юридичній сфері бере свій початок саме з пошуку ціннісних основ права. Проте слід погодитись із твердженням, що традиційне зведення філософських аксіологічних проблем до тих, які стосуються тільки права й пов'язуються з існуванням такої галузі філософії права, як аксіологія права, навряд чи охоплюють увесь спектр ціннісних аспектів юридичного буття [1, с. 8].

Дійсно, у такому разі поза увагою залишається важлива складова – держава. Так, В.С. Нерсисянц зауважує, що предметна область та основна тематика юридичної аксіології – це проблеми розуміння та трактовки права як цінності (як мети, імперативної вимоги тощо) та відповідні ціннісні судження й оцінки про правове значення (тобто ціннісний зміст із точки зору права) фактично цього закону (позитивного права) та держави. Юридична аксіологія, як і філософія права та юридична наука в цілому, включає в предмет свого дослідження поряд із правом також і державу саме як правове явище правової організації (правової форми організації) публічної влади вільних членів цього суспільства [14, с. 53].

У правовій літературі ставиться питання, чи є цінності, які лежать в основі права, держави та наук, які їх вивчають, суто юридичними (правовими) або етичними й тим самим універсальними, оскільки розповсюджуються не тільки на юридичні відношення, але й на всі інші сфери суспільного життя.

Так, М.М. Алексеев вважає справедливістю основною правовою цінністю, тому що вона являє собою деяке об'єктивне ідеальне начало, привносить у свідомість особистості уявлення про належний порядок. Він робить висновок, що сама по собі особистість основною правовою цінністю не є, адже може бути носієм одночасно й добра, і зла [2, с. 114]. Традиція вбачати в справедливості, рівності та свободі основоположні юридичні цінності знайшла своє відображення в лібертарній теорії академіка В.С. Нерсисянца. На його думку, справедливість, рівність та

свобода – це і є саме право в його всеохоплюючій позначуваній (і в цьому ключі абсолютній) формі [14, с. 58]. З В.С. Нерсесянцом солідарний і В.А. Четвернін, який вважає, що ще Арістотель не право пояснював через справедливість, а навпаки, справедливість через право, і що в Античній Греції та Стародавньому Римі поняття «права» і «справедливість» практично ототожнювалися, тобто існувало лише одне юридичне поняття справедливості [15, с. 54].

Загалом, якщо мова заходить про розгляд цінностей різних сфер, можна вести мову про базові, постійні цінності, релевантні цій сфері діяльності, проте цінності для неї другорядні, мінливі та перехідні. Наприклад, для етичної сфери діяльності базовими цінностями завжди є благо, справедливість, свобода, рівність, любов, доброта, щастя, благородність, мужність тощо. Змінною етичною цінністю може виступати будь-яка річ, що стала предметом етичної оцінки. Так, природа, техніка, засоби озброєння, війна можуть бути розглянуті з етичної точки зору та стати в цьому плані етичними цінностями.

Юридичні цінності у свою чергу складаються у сфері юридико-владної діяльності там, де люди реалізують себе, задовольняючи свої інтереси за допомогою держави та права. Базові юридичні цінності – це, звичайно, держава та право та похідні від них явища політико-правової дійсності: влада, юридичні норми, форми держави та права, правопорядок, правовідносини, юридичний процес тощо. Привнесеними цінностями можуть стати будь-які явища, оцінені крізь призму цієї юридико-владної діяльності [13, с. 306].

У кожній сфері діяльності існують свої додаткові цінності, окремі, прикладні. Вони підкоряються основним, універсальним цінностям і являють собою їх розвиток, додаток або застосування до конкретних явищ. Держава та право є найбільш важливими загальними юридичними цінностями, необхідними формами організації суспільного життя, які покликані забезпечувати й у більшості випадків забезпечують, хоча б у мінімальній мірі, вищі універсальні цінності: справедливість, рівність, свободу, загальне благо, порядок, безпеку, або деякі з них. Багато дослідників підкреслюють, що право (відповідно, і держава в тій мірі, у якій вона керується правом) являє собою цінність у вигляді гарантії від свавілля та беззаконня. Є більш окремі цінності, які охоплюють, як правило, не державу та право в цілому, а лише якісь аспекти, сторони цих складних явищ (наприклад, правопорядок, правова норма, конституція та інші) [8, с. 6].

Коли мова йде про універсальні цінності, які проявляються в усьому суспільному та особистому житті, закладені у свідомості людини, вони мають світоглядний характер. Значення цих цінностей для держави та права, як і будь-якої іншої сфери діяльності та суспільних відносин, виявляється в тому, що названі цінності лежать (а точніше мають лежати) у їх основі. Це критерій оцінки державно-правових явищ, вказівка на те, якими мають бути держава та право.

Висновки. Отже, держава та право в рамках юридичної аксіології постають самостійними та самодостатніми цінностями. Проте при цьому значної уваги під час їх оцінки заслуговує відповідність загально-етичним цінностям, насамперед таким, як справедливість, рівність та свобода, будучи універсальними за своєю сутністю та перенесеними в юридичну площину, вони дають можливість

оцінити закон та державу крізь призму права. Таким чином, правовий закон та правова держава – це правові цілі-цінності реального закону та держави. У цій аксіологічній площині таке співвідношення належного та суцього виражає ідею необхідності постійного удосконалення практично складених та реально діючих форм позитивного права та держави, які як явища історично мінливої дійсності розділяють її досягнення та недоліки та завжди далекі від ідеального стану.

Також слід додати, що проведений вище аналіз розгортання ціннісної проблематики вказує на те, що юридична аксіологія оперує категорією цінність у трьох суттєво відмінних, хоч і взаємопов'язаних, змістах: універсальні цінності світоглядного та етичного характеру (справедливість, рівність, свобода тощо); держава та право як самодостатні цінності; окремі юридичні цінності (правова норма, принципи права, конституція тощо). Цілісна та системно-обґрунтована концепція юридичної аксіології знаходиться в процесі формування, тому подібні дослідження є актуальними та потребують подальшого поглиблення.

Література

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – 492 с.
2. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – Спб. : Юридический институт, 1998. – 256 с.
3. Выжлецов Г.П. Аксиология: становления и этапы развития / Г.П. Выжлецов. // Социально-политический журнал. – 1996. – № 1. – С. 86–99.
4. Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : [монография] / К.В. Горобец. – О. : Фенікс, 2013. – 218 с.
5. Данильян О.Г. Философия : [учебник] / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – Х. : Право, 2012. – 496 с.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; пер. с франц. А.Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
7. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д.А. Леонтьев // Вестник Московского университета. – 1996. – № 4. – С. 35–44.
8. Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права / О.В. Мартышин // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 5–14.
9. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски ; пер. с болг. В.М. Сафронова ; под. ред. В.М. Зорькина. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.
10. Попов М.В. I. Кант та тернистий шлях аксіології / М.В. Попов // Філософська думка. – 2004. – № 5. – С. 14–22.
11. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность / П.М. Рабинович. – 2-е изд., стереотип. – О. : Юридическая литература, 2006. – 168 с.
12. Фальковський А.О. Внесок Баденської філософської школи у становлення аксіологічного підходу в історичному пізнанні права / А.О. Фальковський // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 48. – С. 29–33.
13. Философия права : курс лекций : [учебное пособие] : в 2 т. / [А.В. Аверин, И.А. Гобозов, А.Г. Гузнов и др.] ; отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Проспект, 2014–. – Т. 2. – 2014. – 512 с.
14. Философия права : [учебник для вузов] / В.С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2005. – 656 с.
15. Четвернин В.А. Понятие права и государства. Введение в курс теории права и государства / В.А. Четвернин – М. : Дело, 1997. – 120 с.
16. Шохин В.К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль : [монография] / В.К. Шохин. – М. : Издательство РУДН, 2006. – 457 с.

Анотація

Серебро М. В. Цінності в юридичній аксіології. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблеми визначення категорії «цінність» в загальнофілософському дискурсі та виділення сутності саме юридичних цінностей як складової юридичної аксіології. Право та держава представлені саме як базові юридичні цінності.

Ключові слова: цінність, юридичні цінності, право як цінність, держава як цінність.

Аннотация

Серебро М. В. Ценности в юридической аксиологии. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению проблемы определения категории «ценность» в общеправовом дискурсе и выделению сущности именно юридических ценностей как составляющих юридической аксиологии. Право и государство представлены как базовые юридические ценности.

Ключевые слова: ценность, юридические ценности, право как ценность, государство как ценность.

Summary

Serebro M. V. The values in juridical axiology. – Article.

The problem of determining the category of “value” in the philosophical discourse was analyzed. The essence of juridical values was investigated. The law and the state were recognized as basic values of jurisprudence.

Key words: value, juridical values, law as a value, state as a value.

УДК 340.12

С. О. Моїсеєнкова

ГЕНЕЗА ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Соціальна природа права пов'язана з історичними процесами його виникнення та соціальними чинниками окремих епох, тобто визначається умовами економічного, політичного, соціального, культурного розвитку в конкретний історичний період.

Пізнання соціальних аспектів походження (генези) права має значення для виявлення позитивних чи негативних наслідків їх впливу на функціонування й ефективність правових інститутів та системи права в цілому. Так, з одного боку, соціум є середовищем виникнення й буття права, а з іншого – існує потреба в правовому коригуванні змісту окремих складових суспільства (економіки, політики, культури тощо) в індивідуальних, громадських і публічних інтересах.

Стан дослідження. Окремими питаннями походження права займалися С. Алексєєв, Ю. Бошицький, С. Дроб'язко, В. Дудченко, С. Кравченко, М. Лубська, А. Мусатян, О. Осауленко, А. Поляков, О. Скакун, А. Соколова, Ю. Шемчушенко та інші вчені.

Мета статті полягає в дослідженні генези права як соціального явища.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження правогенезу акцентується увага на співвідношенні та взаємозв'язку суспільства й права, права та культури, антропогенезу й соціогенезу. Етимологічне значення слова генеза (як і генезис) походить із грецького *γέννω* (породжую, створюю), а також від латинського *genesis*, що означає процес походження, утворення, виникнення [12, с. 150].